

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DÁCIA VÉDELMEBEN.

(Második közlemény.)

A) A legio IIII Flavia Julius Berenicianus hadtestében.

A legio IIII F. f., mint jeleztük is, a Dácia meghódítása után életbeléptetett új aldunai határszervezetben Singidunumba (Belgrád) került. Arczvonala illetéknép szemmeláthatólag a Tiszahát felé irányult s alig 50 kilom. lennebb Felső-Moesia székvárosában Viminaciumban (Kostolač) következett már a tartomány másik legiója: a legio VII Claudia, mely illetéknép a Dáciával határos Dunaszakaszi őrizetére szolgált.

A legio VII Claudia is erős vexillatiókkal járulhatott Dácia támogatására, mert bélyegei nem csupán Alsó-Pannonia határos területén,¹ hanem az Al-Duna mellékén,² sőt a limes dacicus északnyugati szögletbástyájául épült *Porolissumban* (Zsákfalva Mojgrád közt)³ szintén jelentkeznek. A legio azonban

¹ CIL III 10. 666. LEG · VII · CL · P · F. Kubitschek, Arch. epigr. Mitth. IV. 120. a zágrábi múzeumból Ljubits Viestnik II. 74. l. és VIII. 5. l. Liebet Jahreshefte des österr. archäol. Instituts 1900. Beibl. 105. l. LEG VII CL · K. a zimonyi reáliskolától Brunsmid Viestnik XI. 39. és LEG VII CL. CIL III 10394. ad n. 10.666. Ljubits Viestnik VIII. 9.

² CIL III 8071b. Mehádia néven a herkulesfürdői két példány. Palánkán. Téglás G., Neue Beiträge zur Inschriftkunde Dakiens. II. Theil. Klio XI, 1911. p. 507. XXV. c. Kevevárán (Kubin) is mutatkoznak bélyegei.

³ CIL III 8071a. Mojgrad, Szikszay Lajos néhai alispán gyűjteményéből, Domaszewski; Saját észleletéből szintén több példány.

egészben nem távozhatván a Dáciával érintkező székvárosból, azért Singidunumból a legio III F. f. kerülhetett mozgósítás alá.

Ez a legio a helyzet veszedelmes voltából következtethetőleg a lehető legegyszerűbb irányba fejlődve úgy siethetett Sarmizegethusa felé, hogy a Tibiscumban kicsúcsosodó két dáciai főút megszállásával a Duna partvonalát Viminaciumtól (Kostolač) a 175 kilom. következő Drobetaig (Turnuseverin) egyidejűleg szintén biztonságba helyezhette. Ennek a katonailag igen fontos felvonulásnak végrehajtása nélkül lehetetlenség lesz vala a Vaskapu és Sarmizegethusa felé tovább haladni, miután a jelzett útháromszögtől befogott Szemenik hegység erdős vadonjait napjainkban sem igen szedelik járható útvonalak.

Viminacium képezvén Dácia utainak kiinduló pontját, innen három oszlopra oszlohatott, leleteink tanúsága szerint a legio III F. f. Az egyik oszlop Lederatától (Rama) a Dunán átkelve a Peutinger táblán is jelzett hadi úton nyomult Tibiscum felé. A második oszlop a harmadikkal együtt a Duna szorosába mélyedve, előbb ennek átkelőit rakhatta meg fegyveresekkel s munkájának sikeres elvégzése után Dierna (Orsova), illetőleg *Drobetae* felől küldött egy osztagot a Dierna—Tibiscum útvonalon felfelé. A ki a szóbanforgó vidék terepviszonyait közvetlen szemléletből ismeri, azelőtt felesleges a felsorolt hármas fejlődés mellőzhetetlen voltát még bővebben is indokolnunk. Olyan időkben, a minők M. Claudius Fronto levágatása után bekövetkezettek, ez a háromszög annyival könnyebb martalékául eshetett a jazyg-germán népeknek, mivel az útmenti castellumok berendezéséből következtethetőleg a tervezők az északi határnépektől annyira távoli utakon kizártnak tekintették az ellenségeskedés lehetőségét. Épen azért a lehető legminimálisabb helyőrségre szorítkozva a Dunától a Marosig terjedő állomásokat jóformán a postajáratok s a forgalom céljaira rendezék be.

A jazyg-germán hadak elhatalmasodásával aztán a nyugati erdős magaslatokon akadálytalanul átszáguldó guerillacsapatok biztos menedéket találván a Szemenikből szétsugárzó magaslatok sűrű erdőségeiben, a mikorra Julius Berenicianus megfuvathatta a harci riadót, akkorra már minden bokor ellenséget rejtegethetett s lépésről-lépésre haladó óvatossággal tisztíthaták meg

tőlük a vidéket. A felvonulás egész arczatát nem domboríthatjuk ugyan leleteink hézagossága miatt kellően ki, de az általunk megjelölt hármas elosztásra mégis teljes hitelű és épen legiónkat képviselő útmutatókat sikerült összehöngésznünk.

1. *A legio IIII F. f. Julius Berenicianus hadtestéhez számító dunamenti állomássorozat Viminaciumtól Drobetæig.*

A Viminaciumtól Drobetæig terjedő Dunaszakasz mindkét partján, s feltehetőleg épen az ellenséges átkelőktől féltető pontokon őrséget tarthatott a legio IIII F. f. A minden kétségen felül álló őrségi pontok a következők:

1. *Viminacium* (Kostolač). A legio IIII F. f. első hiteles állomás-jelzőjét Viminaciumból már Hirschfeld¹ megtalálta volt 1873-iki felirati tanulmányútja folyamán a belgrádi múzeumban. A LEG IIII FF bélyegnyomatok származási körülményeiről azonban Hirschfeld tudomást nem szerezhetett. E tekintetben némi haladást jelent Torma Károly² közlése, a ki Stefa Nikola kostolači gör. kel. lelkész háza padlózatában LEG IIII LL nyomatos téglákat találván, megtudhatá, hogy azokat nevezett a castrum romjaiból szerezte. A legiónak e szerint erődítési munkálatai akadtak a legio VII Cl. castrumban is s oly sürgős vármunkálatokat idézhetett fel a dáciai veszedelem, melyekhez a legio ide rendelt vexillatióit is igénybevették.

Még félreismerhetlenebb tanúságot tehet a legutóbb Cajirról Weifert kostolači szénbányatulajdonos múzeumába került eme bélyegnyomat:³

L IIII FIC 2ENPP M R I A A 2

¹ Hirschfeld, Epigraphische Nachlese zu Corpus J. Lat. Vol. III. aus Dacien und Mœsien. Sitzungsber. des philos. hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien. LXXVII. 1874. 425. Innen Ephemeris epigraphica II. n. 508. és CIL III 8276a. (= 6326.)

² Torma Károly, Archæol. epigr. Mitth. III. p. 139. n. 3. CIL III 8276i. c.

³ CIL III Supplem. 14597. Premeunstein másolatából: L(egio) IIII Fl(avia) c(uram agente) Seup. p. Marianus úgy, mint a sirmiumi példányoknál láttuk CIL III 10664. a. b. c.

A legio törzse Julius Berenicianus expedíciója alatt szintén Viminaciumból rendelkezhetett. Erre a feltevésre utal minket a szép számban rendelkezésre álló írásos hagyaték, mely tekintélyes tömege mellett, különösen a rajtuk megörökített egyének katonai rangjával határozottan a legio parancsnokságát képviseli. Itt érte végét például a legio zászlótartója, a signifer¹ is, a ki a legio keretétől mindig elválaszthatatlan s így a parancsnokságot is ide jelöli. Hasonlóképen itt fejezte be földi pályáját a legio amaz immunise, mondhatnók gefreitere, a kézi munkától mentesülten az irodai lajstrómozást végezvén, *librarius*² czímet is viselt. Itt helyezte örök nyugalomra a legio egyik altisztje (optio),³ mai értelemben vett törzsörömestere, mint örökös, Viminacium egyik *ezüstművesét* (faber argentarius).

¹ CIL III · 1649. Felül fa, jobbról vadászó lovas, balra futó kutya. *D(is) m(anibus) Ael. Victorino (V. E. infelicissimo iuveni) que vixit annos XXV. m(enses) VIII dies V^{IIII} Ael(ius) Proculinus signif(er) leg(ionus) ^{IIII} F[ul(aviae)] fratri piissimo b(ene) m(erenti)*. Az istenek kezébe! Aelius Victorinusnak, a legszerencsétlenebb ifjúnak, a ki XXV évet, VIII hónapot, VIII napot élt. Aelius Proculus a IIII-ik flaviusi legio zászlótartója, nagykegyességű fivérének jól megérdemelt emlékül.

² CIL. III. 8120 (1648). Semendrian kelet felől számítva a harmadik bástyában. Valrovic a *Bosic István* másolatából. *Starinar IV p. 9. u. 3. : Genis Domiti vix(it) ann(os) LX et Affu | ti Aristonis con | iugi eius vivo Ael | Domitianus im | munis lib | rarius) legionis IIII | Fl(aviae) parentibus pi | issimis [p]osuit*. Genisnek, Demitus fiának, ki 60 évet élt és nejének Affutának, Aristo leányának legkegyesebb szülőimnek Ael(ius) Domitianus immunis a IIII flaviusi legio könyvelője. Az immunis szószerint megfelel a mai gefreiternek, a ki a közlegények terheitől mentesülten már altisztji jelleggel bírt.

³ CIL III 1652. Semendria török temetőjéből másolta le gróf Marsigli Alajos (Danubius Pannonico Mysicus II. tab. 50. Inen Muratori Novus thesaurus veterum inscriptionum (1739.), 974, 1) C · REFIDUS · C · L | EVTYCHUS FA | BERARG · VIXIT) . . . . . | H(ic) S(itus) E(st.) | C. REFIDIVS RVFVS | OPTIO LEG · IIII · F. F. | H(eres) P(osuit). C. Refidius C. L. Eutyches ezüstműves élt . . . Itt nyugszik. C. Refidus Rufus a leg. IIII F. f. altisztje, mint örököse állíttatá.

2. *A legio IIII F. f. őrsége Kevevárában (Kubin). Contra Margumban.*

A Temesmegye DNy. sarkán a magyar királyok korában s a legutolsó török háborúk idejében is, fontos végvárként emlékeztet *Kevevára* (Kubin), jó 20 kilométerrel Kostolač felett a kincstári homokhalmok szélén ma is nevezetes átkelő állomás. Ez a pont tehát kiváló megfigyelő állomásul szolgálhatott az Alibunárnál egész a legujabb időig ismeretes mocsarak felől támadható betörés ellen, s habár ennek párját nem documentálhatjuk a homokhalmok keleti szélén, nagy hihetőséggel lehozódott az útvonal Dombovár (Dubovác) irányában legalább annyira, hogy *Viminacium* arról is biztosítva tudhatta magát.

Ezt a Singidunum (Belgrád) és Viminacium biztonságára egyaránt fontos átkelő pontot tehát nagyon is érdekeben állott Julius Berenicianusnak őrséggel biztosítani. Ide számíthatjuk mindenekelőtt annak a L. Valerius centuriónak sírkövét, a kit T. Valerius *Privatus* és T. Valerius Martialis libertusai, mint örökösei gyászolának s a kinek emlékét még négy libertinusa szerint is áldotta. Gróf Marsigli Alajos feljegyzése szerint *Giovinából*¹ szállították az értékes hadtörténelmi ujjmutatót a semendriai török temetőbe. Ez a *Giovin* kétségen kívül a Temesmegye legdélibb csúcsát alkotó *Kubin* olaszos névferdítése, melyet újabban a hatóság *Kevevárára* magyarosított, habár Marczaly János, Zsigmond király főajtónállója és az 1437 nyarán a török ellen indított hadjárat fővezére 1437 június 24. *Kövinél* szállította haza, az előre odahivatott *Frank* szörényi bán segítségével csapatait a hazai földre.²

¹ CIL III 1653 a Giovinā (qui locus non potuit reperiri) Semendriam translata, ubi nunc Turcæ eiusdam sepulcrum tegit. Marsigli Danubius Pannonico Mysicus II. tab. 51. L. Valerio Sex. f. Vol. Serano Luco (centuriore) leg. IIII F. f. | L. Valerius Privatus et | L. Valerius Martialis | liberti et heredes | a se faciendum) curaverunt. Marsigli szerint Giovinából, de ezt nem találhatta meg, Semendriába, a török temetőbe vitték. Marsigli Pannoniai-moesiai Duna cz. műve II. köt. 51. tábláján. T. Valerius Lucus a legio IIII F. f. századosának L. Privatus és T. Valerius Martialis szabadosai és örökösei csináltatták.

² Karácsonyi János, Az első magyar hadi jelentés. Hadt. Közlem.

A kevevári őrseget egyébként bélyegleletekkel is megerősíthetjük. Így az a bélyegtöredék,¹ melynek feljegyzését *Ortvay Tivadar* szaktársunknak köszönhetjük, minden további kétséget eloszlat hat erre nézve. Úgy a le/G IIII FF avagy G IIII FL, mint a LEG III/i f f kétségen kívül ettől a kevevári castellumban állott őrsegtől származnak.

S ha figyelembe vesszük, hogy a Moesia belsejébe nyúló *Morava* főtorkolata *Kulic* és *Dubrovia* közt épen átellenben esik, s a Moravának hadászati lag nagyjelentőségű *Jesava* nevű oldalága valamivel fennebb *Semendriánál* (*Smederovo*) éri el a Dunát, valóban még érthetőbbé válhatik a netán kételkedők előtt is, hogy az *Ortvay Tivadar* által *Contra Margum*nak² minősített Kevevárát *Julius Berenicianus* a legio IIII Flavia erős vexillatiójával siethetett megszállni.

3. A legio IIII Fl. állomása Posesénán.

A régi *Kőszegen*³ s mai *Baziáson* alul következő *Poseséna* képezé az átellenes *Punicummal* (ma *Gradistye*) az aldunai zuhatagok kapuzatát. A rómaiak tekintélyes castellumot építettek ide, melynek rendes őrségét az a *coh(ors) V Gallorum*⁴ képezé. A *cohors* nagy hihetőséggel szintén mozgósítva vala a 170-ben *M. Claudius Erontoval* a jazyg-germán népek megfékezésére szervezett *expeditio Germanica* idején. *Minthogy*

XI. évf. 1910. 1., 2. füz. 20. lap. *Versus Kowinien* inter fluvium *Morva* et *zendrem* existentem.

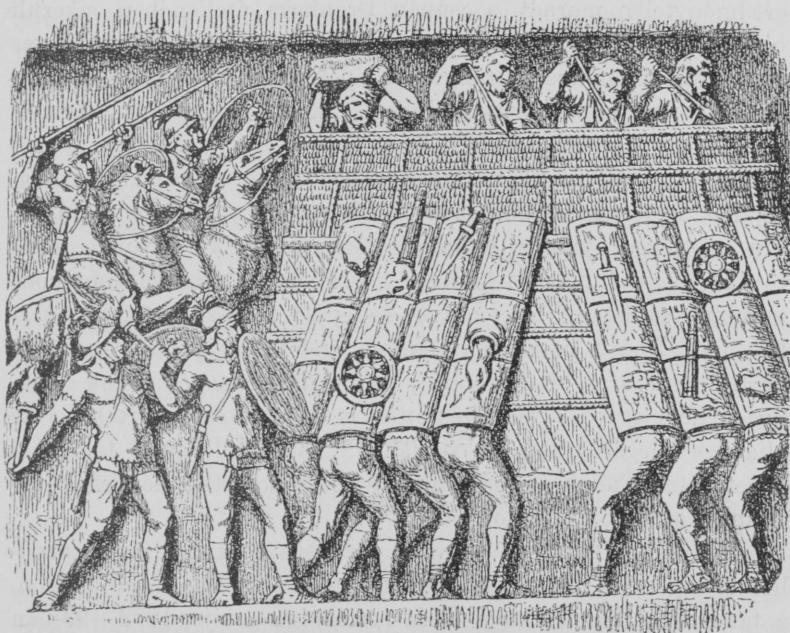
¹ *Ortvay Tivadar* másolata *Kubinban* (*Kövi*) *Despinités Péter* kir. táblabíró példányairól. *Ephemeris epigraphica* IV. n. 222. Innen *CIL* III. *supplem.* 8276 1 b.

² *Ortvay Tivadar: Margum* és *Contra Margum* (*Castra Augusto Flavianensia* vagy *Constantia*) helyfekvése. *Magy. tud. Akadémia. Értekezések a tört. tudományok köréből.* II. osztály. *Budapest.* 1876. VI. k. 1. sz. 57—70. 1.

³ *Karácsonyi J.* idézett értekezése. *Hadt. Közl.* 1910. 1—2. füz. 17. 1. *Ad Kwzeg prope Posesyn applicuimus.* A *Posesina* közelébe eső *Kőszegre* érkezünk.

⁴ *CIL* III 12. 633. *Cumont: Arch. epigr. Mitth.* XIV. 111. C OH - VGA/ll.

pedig a túlparti Punicum (Pek) völgye a mœsiai Érezhegy-ségből ered, s a barbár népek elhatalmasodásával a tartomány belvidékeit s ezt a hadászatiilag különösen becses hegységet is veszedelem fenyegethette ezen a ponton, ezért *Julius Berenicianus* mellőzhetetlennek látta ide is juttatni a legio III Fl.

A rómaiak germán sánczot ostromolnak.

vexillatióiból. Ezt az őrséget igazolják az itt *Torma* Károly¹ és *Ormos* Zsigmond² által gyűjtött LEG III FF bélyegnyomatok.

¹ Torma K.: Arch. epigr. Mitth. VI. 139. n. 4. A legio III Flaviának tulajdonítjuk az általa a leg. I Minervától származtatott s a temesvári múzeumban látható LEG I^{VI} CIC nyomatot is.

² Ormos Zs.: Tört. Értesítő. Temesvár. V. 46. Kettőjük után CIL III 8070d.

4. *A legio IIII Fl. állomása a Gospodin örvénynél Drenkova átellenében.*

Posesenán alul a *Sztenka* fenékgátja után a berzászkai völgytorok s méginkább a *Llyubkova* nyilata igényelheték a legio IIII Fl. őrségét. Ezeken a pontokon azonban fáradozásunk eredménytelen maradt, s csupán Drenkova átellenében sikerült újabb őrséget constatálnunk. Ezen a ponton nemcsak a szabályozás rendén csatornával bemetszett Dojke és Kozla fenékgátak duzzasztásai veszélyeztetik a hajózást; hanem a *Kozla* szirtfok beszögellésével is fokozódik a vízfolyás háborgása. A rómaiak sziklaútjának leghosszabb bevágása fogad ezen a ponton s a Gospodin szirtfokról jókora hídlással folytatódott az útvonal lefele tovább. Ez a hídlás és bevágás képezhetette, a mint idevonatkozó tanulmányunkban¹ beigazoltuk, az egész útszakasz Achilles-sarkát, mert ennek használhatatlanná tételével megakadt az egész parti forgalom s bizonytalanná vált a hajózás. A dákok bizonyára nem egyszer veszélyeztették is itt a mcsiai partokat s az általunk megállapított Vespasianus² és Domitianus³ táblákkal jelzett útmunkákat is megannyi betörés következményének vagyunk hajlandók tulajdonítani.

A Gospodin szirt és örvény szakasza e szerint nem maradhatott ki Julius Berenicianus csatárlánczából sem. *Jex Simon*, a tatabányai köszénbánya ezidőszerinti igazgatója, 1892—93-ban a Drenkovával szemben levő *Bosman* széntelepen működven, a vállalat lőporraktárát épen az ott talált háromszögű római castellum említett bástyájába helyezé. Az átalakítás, illetőleg ajtónyitás alkalmával kihullott téglák egyike LEG IIII nyoma-

¹ Téglás Gábor: *Újabb adalékok az aldunai sziklafeliratokhoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez Traianus felléptéig.* M. Tud. Akadémia kiadványa 1894. 14. l. 4 rajz a Gospodin szirt és örvény alaprajza. 30. l. 9 rajz útmaradvány a Gospodin örvény felett t. t. a hídlással ellátott útrészlet, 3 rajz az egész útrészlet s az áthidalás helyének látkepe Szinte Gábor rajzaiban.

² Téglás idéz. munka 9. l.

³ Téglás idéz. munka 15. l.

tot¹ mutatván, ezzel kétségtelenné vált az is, hogy ezt a sajátos őrtanyát szintén Julius Berenicianus parancsnoksága idejében építhették. Köztudomás szerint a szóban forgó terület a legio III Flaviának 101-ig Ratiariában s utóbb Singidunumban való állomásozása idején mindig és következetesen a *legio VII Claudia* védkerületébe esett. Békés időkben tehát nem nyerhetett alkalmat a legio III Flavia a szolgálati körén kívül eső Duna-vonal erősítési munkálataira, s a Bosman-telep castellumát csakis akkor építhetné a legio III Flavia a Gospodin szirtfok fölé, a mikor Julius Berenicianus rendeletéből itt kelle őrködni a felett, nehogy a Dáciában garázdálkodó jazyg-germán portyázók ezt a kényes útrészletet elrongálva, a moesiai Érczvidéket megrohanhassák.

S hogy az őrszolgálat a Tiberius idejében Krisztus után 32—33-ban befejezett és Vásárhelyi Pál Széchenyi útjához mintául használt sziklaút sebhetőbb pontjainak mindenikére kiterjedt, azt 8 kilom. lennebb, Izlás és Tachtalia zuhatagok irányában is constatálhatjuk.

5. *A legio III Fl. őrhelye Izlás, Tachtalia zuhatagok irányában a Boljetinska reka torkolatnál.*

A Gospodin-örvényen 8 km. lennebb a hajósok előtt még nem oly rég is félelmes hírben állott Izlás és Tachtalia zuhatagok irányában egy újabb sziklabevágás nehezítette a rómaiak parti közlekedését. A *Cervenka* nevű sziklafal 45 m hosszúságban ép úgy be van metszve, mint a Gospodin szirtfok.² Ennek az útszakasznak eltorlaszolásával megakadt az egész parti közlekedés s az őrségek egymással nem érintkezhetek. E mellett az itt beömlő Boljetinska veka D-felé szintén kaput nyitott a

¹ Téglás G., Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz. M. Tud. Akadémia 1894. 7. l. LEG III helyett tévesen LEG III FF. Útitársam Neudeck Gyula másolatából CIL III supplem. pars posterior MCMII. n. 13815.

² Téglás Gábor, Ujabb adalékok stb. 29. l. Ezt a szakaszt a duna-gőzhajózási társaság rajza és jelentése után Aredt is említi Archæol. Annalecten. Sitzungsab. der Akademie Wien. 1862. 360. l. A—C metszet.

rómaiak fegyvertárait nyersanyaggal tápláló ércbányákhoz. Már pedig Julius Berenicianus küldetésének egyik fontos ágát leleteinkből megállapíthatólag épen az képezte, hogy a dáciai oldal erdős magaslataiban a megbízhatatlan elemek összeverődését megakadályozván, ily módon a dunai hajózást bátorságot s a moesiai bányaságot minden támadástól mentesíthesse. Ennek a kettős hivatásnak vala szentelve az a castellum, melyből a LEG III FL C | töredékes bélyegnyomat elékerült. Ezt Neudeck Gyula, a ki 1893 júliusában a Vaskapuszabályozás orsovai igazgatóságától kíséremül kirendeltetett, oly értelmezéssel szolgáltatá be a CIL. III suppl.¹ szerkesztőségének, mintha a mai Golubácnál állott *Cuppaenak*, mint legközelebbi parancsnoksági állomásnak nevét akarták volna így jelezni. Csak hogy a legio III Fl. sohasem állomásozott Cuppæban, mely a viminaciumi leg. VII Cl.² szolgálati körébe esett s így a C betű semmiesetre nem jelentheté annak nevet; hanem a Sirmiumban (Mitrovitz) szintén a marcomann háborúk folyamán³ kirendelt segítséget képviselő LEG III FL C(uram) A(gente?) ST . . .,⁴ avagy a szintén ugyanott jelentkező LEG III FL P · C [*leg(io) III Fl(ari) p(ia) C(onstans)*]⁵ bélyegéül magyarázható.

Az Izlás Tachtalián alul csakhamar befejeződő *Felső Közben* (Gornja Klisura) nem ismétlődnek a legio III Flavia emlékei. Ép úgy nélkülözzük Julius Berenicianus őrségét a Milanovænál állott *Taliataeben*, honnan a Tabula Peutingeriana két útelágazását birjuk. Az egyik a Miroc 414 m fensikjén áthaladt Bozo Palankába *Egetahoz*, a másik átkelt a Duna balpartjára s Plavesinicától a Dunához nyomuló Nagy-Sucaru mare (300 m.) és Dubován alul következő Kis-Sucaru megett Diernához (Orsova) került. Idejárult harmadik dunamenti útként

¹ CIL III 13815a., LEG III FL C | (uppis).

² CIL III 8097 (=6297.) Ephem. epigr. II. n. 438. az idevaló centuria parancsnokának: C. Val. Macedo centurio leg. VII. Claudiae sírköve.

³ Téglás Gábor: A két Moesia legio emlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében. Hadtört. Közl. 1911. 2. füzet. Külön lenyomat. 19—20. l.

⁴ CIL III 10664b. LEG III FL CAST.

⁵ CIL III 10664a. LEG III FL P · C.

az Ogradinai Trajan-tábláról elhíresült, de a Peutinger-tábláról kifelejtett Kazán-szorosi sziklaút.

A legio IIII Flavia ezt az 50 km hosszúságú partvonalat alig ejthette ki őrlánczolatából. Azonban semmi nyoma eddig az ideillő őrségeknek s a még 25 km-rel alább következő *Drobeta-nál* (Turnu-Severin) akadunk annak legszélső aldunai állomásjelzőjére.

6. *A legio IIII Flavia őrsége Drobetaeban (Turnuseverin).*

A mai Turnuseverinnél állott *Drobetae* hadászati és kereskedelmi jelentőségét az Apollodorus által a második dák háborúra megépíttetett nagyszerű kőhid szabta meg. A hídon át ide csúcsosodó mœsiai utak ismét innen sugároztak tovább Dáciába. Az egyik Diernán át északra kanyarodva Tibiscumtól fordult Sarmizegetusának. A második ÉK irányultán Bumbesti-ből az 1623 m Vulkán-hágón ereszkedett a nyugati Zsil mellé s attól a Sztrigyhez szegődve *Apulum* és Sarmizegetusába vezetett. Egy további elágazás a ma Crajován (*Pelindava*) át a verestoronyi útba kapcsolódott. Mindezek a dunai hajózással nagyban elősegíték *Drobetae* virágzását. Minthogy azonban az ellenséges határszélektől jó messzire eső várost teljes biztonságban tudta a római hadvezénylet, azért itt rendszerint legio nem is állott.

Az itt mutatkozó L · V · M (legio) V M(acedonica) bélyegek¹ Traján első dák háborújával² kerülhettek ide, a mikor az akkor Oescusban (Isker) állomásozott legio valamelyik vexillatiója itt biztonsági szolgálatot teljesíthetett. *Drobetae* Had-

¹ CIL III 8066a. Ephem. epigr. II. n. 460. Hirschfeld: Epigraphische Nachlese zur Corpus III. Sitzungsbericht der Wiener Akademie. 1874. LXXVII. p. 411. Boliac Cæsar ásatásából.

² Fenn már bemutattuk a legio akkori legatusát: Q. Roscius Falcot, Judæa 107—109-beli helytartóját (CIL X. 6321.) (Tarraciniából), ki fényes kitüntetésekkel tért vissza a háborúból. Ő azonban Domitianus dák háborújában nem vehetett részt, mivel Kr. u. 97-ben nyert *tribunus plebis* czimet (lásd Plinius Epistolæ I, 23.) s azután lehetett a leg. V. Mac. legatusa.

rianus municipiummá emelvén, a *respublica mun(icipii) Fl(avii) Hadriani Drobetae*.¹ Ebben a minőségében érte meg a marcomann háborúk viharait s minthogy a Hátszegvidékétől idáig terjedő erdős havasokon át azok a *jazyg-germánok*, a kik Sarmizegetusa külterületeit képesek valának felprédálni, a nyári időszakra tehető betörés folyamán mondhatni akadály nélkül eljuthattak, magától érthetőleg ilyen gazdag város nem menekülhetett meg a zsákmányra áhító portyázóktól. S ezt a válalkozást nagyban elősegíthette az a körülmény is, hogy szintén a *veteranusok* gyenge testületére vala utalva a város védelmezése.

Trajanus háborúit képviselheti itt a legio V Mac. ama kiérdemesült katonája is, ki a tribunus² irodájában beneficiariusként³ végezte pályafutását.

Ezekkel szemben *Julius Berenicianus* hadtestének képviselőjét a legio IIII Flaviából is beigazolhatjuk azzal a sírkövel, melyet *Julius Strato*, a legio IIII centuriója *Aelia Adacuta*

¹ CIL III 8017. Municipium Fl(avium?) Ael. Dru. 8129; mun(icipium) Drobeta 1579. 8009. M. D. 8009.

² CIL III 1584. Gróf Marsigli Alajos a jobbpárti Fetislan (=Kladov) Novigrad várából jegyezte fel 1690 táján gróf Ariosti Josef, bolognai nemes s a csász. kir. Gaier-ezrednek Gyulafehérvár építése idején szolgált ezredese 1723-ban befejezett felirati gyűjteményében (kézirat a császári régiségtárban Bécsben), a mai Turnuseverinnel, akkor a Cernetz faluval határos Hures zárdából. Seivert Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea (Viennæ 1773.) Szeverin (Szörény) várából jelzi. D(is) M(anibus) | C. Val. Victor(inus) vet(eranus) leg(ionis) V. Mac(edonicæ) et b(ene)f(iciarius) trib(uni) | vix(it) an(nis) LV. | C. Val. Generi suo et Aurelia(e) Calliroe coni(ugi) b(ene) m(erenti) posuer(unt). Az istenek kezeibe. C. Val. Victorinus a leg. V. Mac. kiszolgált katonája, a tribunus nyugalmazott beneficiarius (kedvezményese = altisztje) (nyugszik itt). Élt 55 évet. C. Valerius Gener. magának és nejének Aurelia Calliorenak emlékül állították.

³ A beneficiariusok a sánczmunkáktól, őrszolgálattól (vacatio numerum) mentesített katonák, mint altisztek. Fastus ep. p. 33. *Beneficiarii dicebantur milites qui vacabant numeribus beneficio*. Czimük attól a főtiszttól függött, ki mellé osztották őket. Így beneficiarius consularis, benefic. legati, benefic. tribuni legionis (mint ez is).

nevü feleségével nyilván az őrség ideje alatt elhalt leányának, *Julia Gratanak*¹ emelt.

Drobetaen túl keletre azonban hasztalan puhatólózunk a *legio IIII Flavia* őrsegei után. Julius Berenicianus hadi rendjében Drobetaet szánta a *legio IIII F. f.* legszélső állomásának s a *legio* további csatárlánca az Al-Dunától észak felé vezető utakon *Viminacium* (Kostolač), Drobetae közt vonult a Duna menti alapvonal fedezete alatt Dácia belsejébe. Mivel pedig a szélső útpár az Al-Dunára támaszkodólag Tibiscumban (Zsuppa, Karánsebes alatt) találkozik össze, az előnyomulás is ezen a két úton kereste a Sarmizegetusába juthatást. Lássuk azért ezeket az útvonalakat, és pedig először térjünk a Lederatánál Dáciába átkelő nyugati útra.

B) A *legio IIII Flavia* viszonya a *lederata tibiscumi* útvonalhoz.

Már említettük, hogy *Viminaciumból* számítottuk a Dáciába kiágazó utakat. A szélső útvonal *Viminaciumtól* X ezer lépésnyire lépett át a Dunán s onnan ÉK-re igazodólag *Arculávánál* (Váradja) érte el a Karas vizét. Attól azonban csakhamar ismét eltávolodva a Berzava vizét hasonnevű állomásánál ugrotta át. Végre a Poganis vizéhez csatlakozva, azt követte egészen forrásvidékéig *Caput Bubaliig*, s onnan leereszkedve a Temes terére, *Tibiscumot* ott érte el, hol az a Bisztrával egyesül, a mint azt monographiámban² részletesen kifejtettem.

A Peutinger-táblán megörökített állomássorozatból azonban csupán *Berzoviáról* mutathatunk fel hiteles katonai emlékeket.

¹ CIL III 14. 484³. Tocilescu: Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie. 1906. p. 186. D(is) m(anibus) Jul(iae) Gratae | fil(iae) Jul(ius) Strato | (centurio) leg(ionis) IIII et Aelia | Adaucta par(entes) fec(erunt). Az istenek kezeibe! Julia Grata nevű leányuknak állították Julius Strato, a *legio IIII* századosa és Aelia Adaucta szülék.

² Téglás Gábor: A Tabula Peutingeriana *lederata tibiscumi* útvonala. Arch. Közlemények XXII. 1899. Különleny. 1—33. l. az egyes castellumok alaprajzaival. Ugyanerről Halaváts Gyula: A *lederata tibiscumi* hadi út. Térképpel. Arch. Ért. 1896. 1. füz.

1. *Berzovia (Zsidovin), mint a legio IIII Flavia állomása.*

A Temesvárról Báziásra vezető vasuti vonal *Vojtek* állomásáról Bogsán és Resicza felé elágazó szárnyvonalon következő Zsidovin nevű krassószörénymegyei községnevet tulajdonképen Berzovia romjairól nyerte. A község ugyanis 1783-ban települt azokra a törmelékhalomokra, melyeket a környék oláh lakossága *Zidovin*-falmaradványnak nevezett. Ezt a nevet módosították *Zsidovin*-ra, a mikor a vallásalapítvány községet létesített ott s az elnevezők nyilván a *zsidóknak*, kiket errefelé az óriásokkal emleget a néphagyomány, tulajdonítá az egykori építkezést. Pedig már az ott folydogaló *Berzava* víz neve tájékozathatja vala az intézőket arról is, hogy a Peutinger-tábla¹ és a ravennai *Anonymus*² *Bersoviája* s Traján naplótöredékének *Berzobise*³ lappang a telepések által építkezésre használt romokban.

Pedig Berzova hollétéről már a telepítés idején is helyes tájékoztatással bírt az a Griselini Ferencz⁴ nevű olasz tudós, ki, mint a temesvári hadparancsnokság titkára, 1775-től pár éven keresztül tanulmányozá a katonai hatóság által tévesen temesvári bánásgnak nevezett délvidéket s a hadparancsnokság, valamint pár érdeklődő külföldi tájékoztatására írt leveleiben természettudományi és régészeti szempontból máig figyelmet érdemlő észleleteket hagyott reánk. Sőt a telepítést intéző Hoffinger⁵ kamaratiszt a helység közepén fürdőnek minősített

¹ Konrád Miller: Die Weltkarte des Castorius genannt die Peutingerische Tafel Ravensburg 1888. Segmentum VII Centum Putea m. p. XII. *Bersovia*.

² Ravennatis Anonymus Cosmographia et Guidonis Geographia. Editio M. Pinder et Parthey Berolini. 1860. p. 240. 3.

³ Prisciani Institutionum Grammaticorum lib. VI. 13. Edidit Hertz p. 205. I. Traianus I Dacicorum. *Inde Berzobim deinde Aizi processimus.* (Innen Berzobisra, onnan Aizisre haladtunk.)

⁴ Franz *Griselini*, Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temescher Banats in Briefen u. Standespersonen und Gelehrte. Wien 1780. I. Theil. 5. 1.

⁵ *Hoffinger*, Beschreibung eines zu Schidovin entdeckten Alter-

romhalmazból elekerült bélyeget is sietett megismertetni s *Braun* kamaramérnök rajzában ¹ még szemléltetni is kívánta az 1783-ban eléjük került romok kiterjedését. Hoffinger ugyan LEG III FF alakban ² közlé a legio jegyét; de bizonyos, hogy itt a legio IIII Flavia bélyegével van dolgunk s csak sajtó- vagy tollhibából rövidült annak legio IIII száma III-ra.

Római sisak Székelykoocsárdról.

Mommsen Tivadar a hibás számjelzés daczára azonnal felismeré ³ a bélyeg hovatarozóságát; de egyúttal arra a téves

thumbs. Mit Kupfern. *Neues ungarisches Magazin*. Pressburg. II. 2. 1792. 97—100. l. Innen CIL III p. 1019. ad n. 1631.

¹ U. ö. Beschreibung des Plans, welcher über die im Jahre 1783 in Schidowin entdeckten Alterthümer, von dem k. k. Kameralingenieur Herrn von *Braun* gezeichnet wurde. Neues ung. Magaz. II. 2. 1792. 101—107. l.

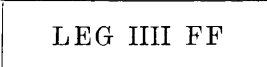
² U. ö, u. ott 104. és 107. l.

³ CIL III p. 1019 ad n. 1631. Tegulæ complures repertæ in ruines balnearum Romanorum a. 1783. Schidowien (id est Zsidovin a Temesvár meridiem versus inter Dentam et Deutsch Boksan) LEG · IIII · FF. Több

következtetésre is ragadtatá magát, miszerint a legio IIII Flavia felixnek a Duna balpartján és pedig a Versecztől É-ra eső Denta—Bogsán vonalon, valamint Mehádiánál is állandó őrséggel kelle rendelkeznie.¹ S ezt a feltevést támogatni látszanak a további leletek is, mert Ormos Zsigmond,² a temesvári múzeum megalapítója, valamint Torma Károly³ és jó magunk sem mutathatánk ki onnan más katonai emléket. Ezeknek, valamint 1898-ig több ízben megismételt ásatásainknak eredményéből a legio IIII Flavianak épenséggel négy vexillatiójára utaló bélyegváltozatot⁴ kerekíthetünk ki. Így a szokásos LEG IIII FF jelzet a keret és a jelzők változata szerint három typut képvisel s negyedikül a jelzők nélküli változat következik illetésképen:

1.

tehát a jelzők fordítva nyomódtak, a keret kettős és unsutus.

2.

téglát találtak a római fürdőben 1783-ban Schidovinban (vagyis Zsidovin) Temesvártól délre Denta és Német-Boksán közt. Hoffinger, Neues ungar. Magazin II. 1792. p. 104. 107. Illo loco est LEG · IIII · F · F. errore typhothetæ.

¹ U. ott. Ex tegulis his similibusque Mehadiensibus n. 1631 iure collegimus legionem IV Mæsiæ superiorî prætendentem castra habuisse etiam trans Danuvium et Dentam usque Mehadiamque. A mehádiakhoz hasonló téglákból joggal következtethetjük azt, hogy a legio IV mint Mæsia superioris legiója a Dunán túl is táborral bírt Denta felé.

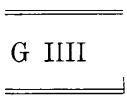
² Ormos Zsigmond: *Régészeti Közlemények. Berzovia*. Archæol. Közlemények VIII 1872. 3. füz. 145—154. l.

³ *Torma Károly*, Inschriften aus Dacien, Mæsia superior Pannonia inferior. Arch. epigr. Mitth. VI. p. 138. n. 1.

⁴ Téglás Gábor, A Tabula Peutingeriana lederata tibiscum útvonala. Archæol. Közlemények XXII 1899. Külön lenyomat 21—22. l. Erd. Múzeum XIX. 1902. p. 43. n. 105.

a keret egyszerű, szegletes, a számjelek alatt nincs kapcsolvonal.

3. Csak töredékben :

G IIII

jelzők nélkül, de kettős és unszatos keretben.

4. Végre keret nélkül: LEG IIII FF.

Ez a feltűnő sok bélyegváltozat első tekintetre valóban arra a következtetésre hangolhatja a vizsgálót: hogy a legio IIII F. f.-t tekintjük a castellum fundatorának és állandó lakójának. Csakhogy bővebb topographiai összehasonlítás után itt is a sarmizegethusai eset párvját constatálhatjuk.

Traianus idejében *Berzovia* első alapvetői a Lederatából Tibiscumba irányított útvonallal kizárólag a csapatszállítás szerényebb és kevesebb katonai szigort igénylő követelményeire alkalmazkodának. A míg a jazyg szomszédság szövetségére támaszkodhattak, nagyobb helyőrségre és erősebb falvédelemre nem is szorult itt a császári kormány. Mihelyt azonban a marcomann-quad népszövetség sikerei a jazygokat is eltántorították és 170-ben M. Claudius Fronto catastrophájával megingott a birodalom tekintélye s a jazygok is nyíltan az ellenes táborhoz csatlakozának, Berzovin Daciára nézve igen fontos határvédelmi bástyájává minősült.

A *legio IIII Flavia* mozgósításáig a jazig-germán portyázóknak bőven elég érkezése jutott a *Szemenük* hegység cenztrumából kezdődő *Berzovia* forrásvidékéről tovább EK-re, *Tibiscum* és *Sarmizegethusa*, DK-re pedig *Dierna* (Orsova) és *Drobetae* (Turnseverin) gyors megrohanására. *Julius Berenicianus* hadtestének megalkotásával tehát a legio IIII Flavia egyik cenztrális állomásául szolgálhatott *Berzovia* s a régibb primitív földvár átépítését és kibővítését az előző betörések szomorú tanulságai mellőzhetetlenné tevék.

Hogy a castellumban legio főtiszt is állomásozott, azt az általunk *Diæconovich Adrian* mérnök gyűjtéséből bemutatott *Venus-szobor* és tiszti sisak igazolja.¹

¹ Téglás Gábor, *Berzoviai emlékek*. Arch. Ért. 1897. 1. füz. 28—32. l.

De *Berzovia* illetén megerősítésére a helyi viszonyok behatóbb megismerése után még más közelebbi indító okot találhatunk. A háttérbeli Érczhegységben a közelfekvő Bogsánbánya és Vaskő, valamint Dognácska az Árpádok *Székesbányája* mellett mutatkozó *vasbányászat* u. is a római hadszervezetnek egyik erőforrását képezhette. Az akkori hadviselés összes segéd-eszközei kiteltek onnan s a Dognácska közelében üzött s épen azért Centum puteivel¹ megszállott ezüst- és rézbányászatból. A *M. Claudius Fronto* lemészárlásában névszerint ismeretes jazygok szövetsége idejében nem szorult különösebb katonai gondozásra ez a vidék. Most azonban, a mikor azokat is hűtlenségre bátoritá a marcomann-quad népszövetség, kétségen kívül erre irányult a fékevesztett barbár tömegek első rohama is, mint a hol ép olyan dús préda kecsegteté őket, mint *Alburnus maior* (Verespatak) aranybányáinál. A mikor aztán *Julius Berenicianus* ismét rendet teremthetett ezen a vonalon, igen természetesen Brezoviát sietett legjobban megerősíteni. Minthogy onnan nemcsak a forgalmat ellenőrizhették, hanem a hadseregére oly becses érczek használatát is biztosíthaták maguknak. *Berzovia* épen középpontját képezi a *Lederata-Tibiscum* közé eső útvonalnak, s helyzeténél fogva pompás megfigyelő állomásul szolgálhatott, a míg a marcomann háborúk utómozgalmai *Julius Berenicianus* hadtestének fenntartását igényelék. De a nyugalmi idők beálltával, legalább a népies jellegű numerusok vagy a segédcsoportbeli cohorták egyik-másika csakúgy mellőzhetetlen vala ezen a szélső, s épen azért mindig elővigyázatra kötelezett vonalon, mint azt a belső dierna--tibiscumi úton tényleg constatálhatjuk is. Hisz odább Tibiscum felé még *Ahihis* és *Caput Bubali* következett s a Peutinger-tábla XII + XII + III és X, vagyis összesen 37 milia

¹ Téglás Gábor, Centum Putei nevének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése. Archæol. Ért. Új folyam XIX. 1899. térképpel. 218—19. l. Széchy Miklós országbíró 1358 junius 14-ki levelében *Zekusbánia*, Besenyő János, Érsomlen kapitánya adományul kérte a Zekus welgh, Zykás welgh ama birtokát, mely Zekusbaniától a krassói kir. vár földjéig terjedt. Péchy Frigyes, Krassó vármegye története 1885. II. kötet II. rész. Oklevéltár 28. és 29. old.

passuma, vagyis 1.458 km-jével számítva miliariáját, 53 946 kilométernyi hátralevő útvonal a közbeeső őrszolgálatot sem nélkülözhetette. És ugyanezt mondhatjuk a Lederatótól idáig feltüntetett, habár megfigyelésünk szerint reductiót igénylő XII + XII + XII, vagyis 36 miliarenyi (51,486 km.) alsó útszakasz.

De annak daczára, hogy az általunk Váradjánál felmert *Arculova* 160 × 160 m. falaiban szintén constatálhatók a falazással beigazolható átépítést, azért egyikből sem mutathatjuk fel a helyőrség hiteles documentumát s a nephiedelem adataira építeni pedig nem vagyunk hajlandók.

A katonai emlékek e feltünő nagy hiányát azonban nem magyarázhatjuk arra, mintha a helyőrséget nélkülözhetik vala ezek a castellumok, avagy mintha a Berzoviában jelentkező legio III Flaviát illeti vala meg végig az állandó örködés. A leletek annak idején főleg a török kiűzetése után megindult telepítések folyamán itt is csak úgy mutatkozhatnak, mint Berzoviában, miután az első telepések, a rómaiak, szilárd épületanyagot bányásztak ki mindenütt. Így Váradjánál *Arcidaván* Fényes Elek híradása szerint¹ a mult században az uradalom három szobányi épületet ásatott ki, sőt a *Baich* báró tulajdomban levő gazdasági majort is a közel talált castellum fundamentumából emelték. A lelet hiány rejtélye itt tehát abban feneklik: hogy annak idején nem akadt olyan érdeklődő intelligens ember azoknál, a minő Zsidovinban Hoffinger tisztartó vala. Hisz utánna 1783-tól 1872-ig ismét elhallgattak a híradók, jóllehet úgy Ormos Zsigmond, mint jó magunk ujból bőven találtunk ott közölni valót. Most pedig, a mikor a kinskeresők vandalismusa, mint *Caput Bubaliban* constatálhatók,² megsemmisítette azt a keveset is, a mit a települők nem tartottak elszállításra méltónak, valóban alig kecsegtethetjük magunkat felvilágosító leletekkel. Pedig, hogy a nemes érdeklődés sehol

¹ *Fényes Elek*, Magyarország leírása. 1847. II. 342. Utána Bárány, Temesvármegye Emléke. Nagybecskerek. 1848. I. 140. l.

² *Téglás G.*, A Tabula Peutingeriana lederata tibiscum útvonala. X. Caput Bubali. Archæol. Közlemények XXII. 1899. Külön lenyomat 30. l.

sem maradhat jutalmazatlanul, példa arra mindjárt a második dáciai útvonal, a hol szintén egypár ügybuzgó megfigyelőnek köszönhetjük azt a keveset, a mivel ott rendelkezhetünk, de a mi mégis tovább tágíthatja a Julius Berenicianus hadtestének tacticai alkalmaztatására vonatkozó horizontunkat, s még arra nézve is felvilágosításul szolgálhat: miként történhetett békés időkben ezeken az útvonalakon a biztonsági szolgálat ellátása?

TÉGLÁS GÁBOR.

P. Aelius Mestrius, a II-ik segédlégió altisztjének sírköve Ó-Budáról.